

FYSICA

TWEEDE GRAAD TSO

INDUSTRIËLE WETENSCHAPPEN

LEERPLAN SECUNDAIR ONDERWIJS

VVKSO – BRUSSEL D/2015/7841/021

Vervangt leerplan D/2012/7841/083 vanaf 1 september 2015

Vlaams Verbond van het Katholiek Secundair Onderwijs
Guimardstraat 1, 1040 Brussel

Inhoud

1	Beginsituatie	3
2	Leerlijnen	4
2.1	De vormende lijn voor natuurwetenschappen.....	5
2.2	Leerlijnen natuurwetenschappen van eerste graad over de tweede graad naar de derde graad	6
2.3	Leerlijn (en mogelijke timing) fysica binnen de tweede graad tso Industriële wetenschappen	10
3	Algemene pedagogisch-didactische wenken.....	12
3.1	Leeswijzer bij de doelstellingen.....	12
3.2	Leerplan versus handboek.....	13
3.3	Taalgericht vakonderwijs	13
3.4	ICT	14
4	Algemene doelstellingen	15
4.1	Onderzoekend leren/leren onderzoeken	15
4.2	Wetenschap en samenleving.....	17
4.3	Metten, meetnauwkeurigheid en grafieken.....	18
5	Leerplandoelstellingen.....	20
5.1	Eerste leerjaar van de tweede graad	20
5.2	Tweede leerjaar van de tweede graad	29
6	Minimale materiële vereisten	36
6.1	Infrastructuur	36
6.2	Uitrusting.....	36
6.3	Basismateriaal.....	36
6.4	Specifiek materiaal	37
6.5	Chemicaliën	37
6.6	ICT-toepassingen	38
6.7	Tabellen	38
6.8	Veiligheid en milieu.....	38
7	Evaluatie.....	39
7.1	Inleiding.....	39
7.2	Leerstrategieën	39
7.3	Proces- en productevaluatie	39
8	Eindtermen	40

1 Beginsituatie

Alle leerlingen hebben de eerste graad A-stroom voltooid waarbij zij dezelfde basisvorming hebben gekregen. Voor wetenschappen werd hierbij het leerplan Natuurwetenschappen gerealiseerd.

In de eerste graad A-stroom zijn een aantal grondige wijzigingen doorgevoerd in de wetenschappelijke vorming. Biologie werd vervangen door Natuurwetenschappen waarbij er naast de biologische leerlijn ook aandacht is voor de brede wetenschappelijke vorming. Ook aspecten van de niet-levende natuur kwamen aan bod zoals het deeltjesmodel en de begrippen energie, kracht, straling.

Naast de basisvorming hebben de leerlingen van de eerste graad ook een basisoptie gevolgd waarbij bepaalde aspecten werden verkend of uitgediept. Zo hebben sommige leerlingen via de basisopties Moderne wetenschappen of Techniek-wetenschappen reeds ruimer kennis gemaakt met de natuurwetenschappelijke methode.

De startende leerling in de tweede graad aso, tso, kso

Uit het voorgaande blijkt dat de leerling die start in de tweede graad geen onbeschreven blad is op gebied van natuurwetenschappelijke vorming. We moeten er wel van uit gaan dat er grote verschillen zijn tussen de leerlingen van de tweede graad. Het beheersingsniveau van de individuele leerling, de gekozen basisoptie in de eerste graad, de interesses ... maken dat de natuurwetenschappelijke voorkennis niet voor alle leerlingen gelijk is. De basisdoelstellingen van het leerplan Natuurwetenschappen eerste graad A-stroom leggen echter wel het minimale niveau vast voor alle leerlingen.

De startende leerling in de tweede graad tso Industriële wetenschappen

Als de eerste graad haar observerende en oriënterende rol heeft waargemaakt, mogen we er vanuit gaan dat de leerling die start in de studierichting Industriële wetenschappen interesse heeft voor natuurwetenschappen. Daarnaast zal deze leerling op wetenschappelijk en wiskundig vlak de nodige competenties (kennis, vaardigheden, attitudes) beheersen om met succes deze richting te volgen.

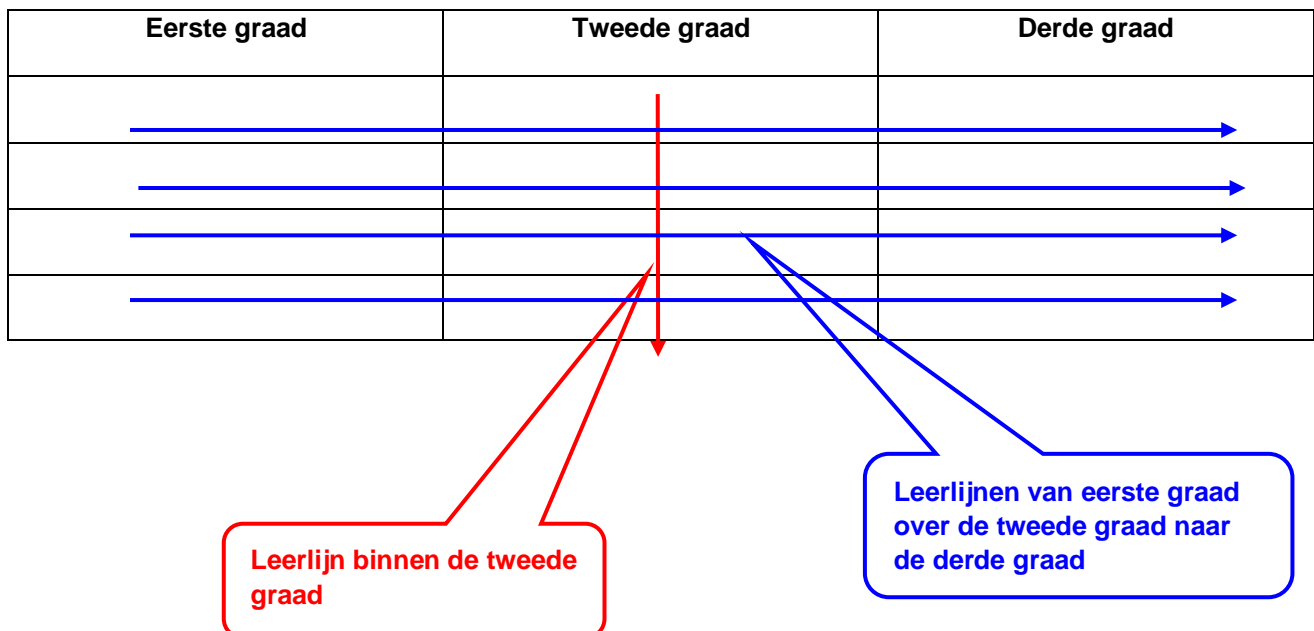
2 Leerlijnen

Een leerlijn is de lijn die wordt gevolgd om kennis, attitudes of vaardigheden te ontwikkelen. Een leerlijn beschrijft de constructieve en (chrono)logische opeenvolging van wat er geleerd dient te worden.

Leerlijnen geven de samenhang in de doelen, in de leerinhoud en in de uit te werken thema's.

- **De vormende lijn voor natuurwetenschappen** geeft een overzicht van de wetenschappelijke vorming van het basisonderwijs tot en met de derde graad van het secundair onderwijs (zie 2.1).
- **De leerlijnen natuurwetenschappen van de eerste graad over de tweede graad naar de derde graad** toe beschrijven de samenhang van natuurwetenschappelijke begrippen en vaardigheden (zie 2.2).
- **De leerlijn fysica binnen de tweede graad tso Industriële wetenschappen** beschrijft de samenhang van de fysica binnen de tweede graad (zie 2.3).

De leerplandoelstellingen vormen de bakens om de leerlijnen te realiseren. **Sommige methodes bieden daarvoor een houvast, maar gebruik steeds het leerplan parallel aan de methode!**

2.1 De vormende lijn voor natuurwetenschappen

Basisonderwijs	Wereldoriëntatie: exemplarisch <i>Basisinzichten ontwikkelen in verband met verschijnselen in de natuur</i>	
Eerste graad (A-stroom)	Natuurwetenschappelijke vorming <i>Inzicht krijgen in de wetenschappelijke methode: onderzoeksvraag, experiment, waarnemingen, besluitvorming</i> <ul style="list-style-type: none"> Natuurwetenschappelijke vorming waarbij de levende natuur centraal staat maar waarbij ook noodzakelijke aspecten van de niet-levende natuur aan bod komen Beperkt begrippenkader Geen formuletaal (tenzij exemplarisch) 	
Tweede graad	Natuurwetenschappen <i>Wetenschap voor de burger</i> <p>In sommige richtingen van het tso (Handel, Grafische richtingen, STW ..) en in alle richtingen van het kso</p> <ul style="list-style-type: none"> Basisbegrippen Contextuele benadering (conceptuele structuur op de achtergrond) 	Biologie/Chemie/Fysica <i>Wetenschap voor de burger, wetenschapper, technicus ...</i> <p>In sommige richtingen van het tso (Techniek-wetenschappen, Industriële wetenschappen ...) en in alle richtingen van het aso</p> <ul style="list-style-type: none"> Basisbegrippen Conceptuele structuur op de voorgrond (contexten op de achtergrond)
Derde graad	Natuurwetenschappen <i>Wetenschap voor de burger</i> <ul style="list-style-type: none"> In sommige richtingen van aso, tso en kso Contextuele benadering 	Biologie/Chemie/Fysica <i>Wetenschap voor de wetenschapper, technicus ...</i> <ul style="list-style-type: none"> In sommige richtingen van tso en aso Conceptuele structuur (contexten op de achtergrond)

2.2 Leerlijnen natuurwetenschappen van eerste graad over de tweede graad naar de derde graad

De inhoud van fysica staan **vet** gedrukt. Om de leerlijn van de eerste over de tweede naar de derde graad te waarborgen is overleg tussen collega's uit die graden nodig, ook wat betreft de invulling van de leerlin-
genexperimenten en keuze van demoproeven. Gezien de specificiteit van de studierichting zijn in onder-
staande tabel ook leerinhouden uit **mechanica** en **elektriciteit** opgenomen, in zoverre ze voor de leraar
chemie of fysica relevant zijn.

Leerlijn	Eerste graad	Tweede graad	Derde graad
Materie	<p><u>Deeltjesmodel</u></p> <ul style="list-style-type: none"> - Materie bestaat uit deeltjes met ruimte ertussen - De deeltjes bewegen met een snelheid afhankelijk van de temperatuur <p><u>Stoffen</u></p> <ul style="list-style-type: none"> - Mengsels en zuivere stoffen - Mengsels scheiden: op basis van deeltjesgrootte - Massa en volume - Uitzetten en inkrimpen <p><u>Faseovergangen</u></p> <ul style="list-style-type: none"> - Kwalitatief <p><u>Stofomzettingen</u></p> <ul style="list-style-type: none"> - Structuurveranderingen verklaren met deeltjesmodel 	<p><u>Deeltjesmodel</u></p> <ul style="list-style-type: none"> - Moleculen - Atoombouw - atoommodellen (eerste 18 elementen) - Snelheid van deeltjes en temperatuur <p><u>Stoffen</u></p> <ul style="list-style-type: none"> - Stofconstanten: smeltpunt, stolpunt, kookpunt, massadichtheid - Mengsels: scheidingstechnieken, concentratiebegrip - Chemische bindingen - Formules - Enkelvoudige en samengestelde - Stofklassen - Thermische uitzetting <p><u>Stofomzettingen</u></p> <ul style="list-style-type: none"> - Chemische reacties – reactievergelijkingen 	<p><u>Deeltjesmodel</u></p> <ul style="list-style-type: none"> - Uitbreiding atoommodel en opbouw periodiek systeem - Isotopen <p><u>Stoffen</u></p> <ul style="list-style-type: none"> - Ruimtelijke bouw - Lewisstructuren - Polaire-apolaire - Koolstofverbindingen <p><u>Faseovergangen</u></p> <ul style="list-style-type: none"> - Kritisch punt, tripelpunt, toestanddiagram - Energie bij fasen en faseovergangen: kwantitatief <p><u>Stofomzettingen</u></p> <ul style="list-style-type: none"> - Stoichiometrie - Reactiesnelheid - Chemisch evenwicht - Reactiesoorten: zuur-basereacties, redoxreacties

Snelheid, kracht, druk	<p><u>Snelheid</u> - Kracht en snelheidsverandering</p> <p><u>Krachtwerking</u> - Een kracht als oorzaak van vorm- en/of snelheidsverandering van een voorwerp</p> <p><u>Soorten krachten</u> - Magnetische - Elektrische - Mechanische</p>	<p><u>Snelheid</u> - Als vector</p> <p><u>Krachtwerking</u> - Kracht is een vectoriële grootte - <i>Samenstellen en ontbinden van coplanaire krachten</i> - Evenwicht van krachten: lichaam in rust en ERB - <i>ERB¹, ECB², EVRB³ en EVCB⁴</i> - <i>Samenstellen van 2 ERB's</i> - <i>Beginnelsen van Newton</i> - <i>Moment van een kracht en evenwicht</i> - <i>Statische en dynamische wrijving</i></p> <p><u>Soorten krachten</u> - Contactkrachten en veldkrachten - Zwaartekracht, gewicht - Veerkracht</p> <p><u>Druk</u> - bij vaste stoffen - in vloeistoffen - in gassen (m.i. v. de gaswetten)</p>	<p><u>Snelheid</u> - <i>Samenstellen en ontbinden van bewegingen</i> - <i>Bewegingsvormen van vaste lichamen: translatie, rotatie, ...: bewegingsvergelijking, arbeid, vermogen, energie, impuls en hoeveelheid van beweging</i> - Golfsnelheden</p> <p><u>Krachtwerking</u> - Harmonische trillingen (veersysteem en slinger) - <i>Statisch evenwicht: reactiekrachten en momenten</i></p> <p><u>Soorten krachten</u> - Intra- en intermoleculaire krachten</p>
Energie	<p><u>Energievormen</u> - Energie in stoffen (voeding, brandstoffen, batterijen ...)</p> <p><u>Energieomzettingen</u> - Fotosynthese</p>	<p><u>Energievormen</u> - Warmte: onderscheid tussen warmtehoeveelheid en temperatuur - <i>Basisbegrippen elektriciteit</i> - <i>Elektrische arbeid en vermogen</i> - <i>Schakelen van verbruikers</i> - <i>Eigenschappen van bronnen</i> - <i>Factoren die weerstand beïnvloeden</i> - <i>Wet van Coulomb en condensatoren</i> - <i>Enkelvoudige wisselstroomketens</i> - <i>Magnetische krachtwerking en veldsterkte, elektromagnetische inductie, zelfinductie en wederzijdse inductie</i></p> <p><u>Energieomzettingen</u> - Arbeid, energie, vermogen berekenen - Wet van behoud van energie - Exo- en endo-energetische chemische reacties - <i>Potentiële en kinetische energie</i></p>	<p><u>Energievormen</u> - <i>RLC-kringen</i> - <i>Driefasennet</i> - <i>Arbeidsfactor</i> - <i>Motoren</i></p> <p><u>Energieomzettingen</u> - Bij harmonische trillingen - Resonantie - Spontane en gedwongen chemische reacties - <i>Milieuvriendelijke energieproductietechnieken en rationeel energieverbruik</i></p>

¹ ERB: eenparig rechtlijnige beweging

² ECB: eenparig cirkelvormige beweging

³ EVRB: eenparig veranderlijke rechtlijnige beweging

⁴ EVCB: eenparig veranderlijke cirkelvormige beweging

	<p><u>Transport van energie</u></p> <ul style="list-style-type: none"> - Geleiding - Convectie - Straling <p><u>Licht en straling</u></p> <ul style="list-style-type: none"> - Zichtbare en onzichtbare straling 		<p><u>Transport van energie</u></p> <ul style="list-style-type: none"> - Trillingsenergie: lopende golven, geluid, eigenschappen <p><u>Licht en straling</u></p> <ul style="list-style-type: none"> - Ontstaan van licht - Transport van elektromagnetische energie: EM spectrum - Golfverschijnselen bij licht
Leven	<p><u>Biologische eenheid</u></p> <ul style="list-style-type: none"> - Cel op lichtmicroscopisch niveau herkennen - Organisme is samenhang tussen organisatieniveaus (cellen - weefsels – organen) - Bloemplanten: functionele bouw wortel, stengel, blad, bloem - Gewervelde dieren (zoogdier) - mens: (functionele) bouw (uitwendig-inwendig; organenstelsels) <p><u>Soorten</u></p> <ul style="list-style-type: none"> - Herkennen a.d.h.v. determineerkaarten - Verscheidenheid - Aanpassingen aan omgeving <p><u>In stand houden van leven</u></p> <ul style="list-style-type: none"> - Bij zoogdieren en de mens: <ul style="list-style-type: none"> ✓ de structuur en de functie van spijsverteringsstelsel ✓ transportstelsel ✓ ademhalingsstelsel ✓ excretiestelsel - Bij bloemplanten de structuur en functie van hoofddelen <p><u>Interacties tussen organismen onderling en met de omgeving</u></p> <ul style="list-style-type: none"> - Gezondheid (n.a.v. stelsels) - Abiotische en biotische relaties: <ul style="list-style-type: none"> ✓ voedselrelaties ✓ invloed mens - Duurzaam leven <p><u>Leven doorgeven</u></p> <ul style="list-style-type: none"> - Voortplanting bij bloemplanten en bij de mens <p><u>Evolutie</u></p> <ul style="list-style-type: none"> - Verscheidenheid - Biodiversiteit vaststellen - Aanpassingen aan omgeving bij bloemplanten, gewervelde dieren (zoogdieren) 		<p><u>Leven doorgeven</u></p> <ul style="list-style-type: none"> - Erfelijkheid - Voortplanting bij de mens <p><u>Evolutie</u></p> <ul style="list-style-type: none"> - Evolutie van de mens

Waarnemen van organismen en verschijnselen

- Geleid

Metingen

- Massa, volume, temperatuur, abiotische factoren (licht, luchtvochtigheid ...)
- Een meetinstrument correct aflezen en de meetresultaten correct noteren

Gegevens

- Onder begeleiding:
 - ✓ grafieken interpreteren
- Determineerkaarten hanteren

Instructies

- Gesloten
- Begeleid

Microscopie

- Lichtmicroscopische beelden: waarnemen en interpreteren

Onderzoekskompetentie

- Onder begeleiding en klassikaal
- Onderzoeksstappen onderscheiden:
 - ✓ onderzoeksvraag
 - ✓ hypothese formuleren
 - ✓ voorbereiden
 - ✓ experiment uitvoeren, data hanteren, resultaten weer-geven,
 - ✓ besluit formuleren

Waarnemen van verschijnselen

- Geleid en gericht

Metingen

- Meetnauwkeurigheid
- Kracht, druk
- SI eenheden

Gegevens

- Begeleid zelfstandig:
 - ✓ grafieken opstellen en interpreteren
 - ✓ kwalitatieve en kwantitatieve benaderingen van wetmatigheden interpreteren
 - ✓ verbanden tussen factoren interpreteren: recht evenredig en omgekeerd evenredig

Instructies

- Gesloten en open instructies
- Begeleid zelfstandig

Onderzoekskompetentie

- Onder begeleiding en alleen of in kleine groepjes
- Oefenen in de onderzoeksstappen voor een gegeven probleem:
 - ✓ onderzoeksvraag stellen
 - ✓ hypothese formuleren
 - ✓ bruikbare informatie opzoeken
 - ✓ onderzoek uitvoeren volgens de aangereikte methode
 - ✓ besluit formuleren
 - ✓ reflecteren over uitvoering en resultaat
 - ✓ rapporteren

Waarnemen van verschijnselen

- Gericht
- Interpreteren

Metingen

- *Spanning, stroomsterkte, weerstand, pH, snelheid*
- Titreren

Gegevens

- Zelfstandig:
 - ✓ grafieken opstellen en interpreteren
 - ✓ kwalitatieve en kwantitatieve benaderingen van wetmatigheden interpreteren
 - ✓ verbanden tussen factoren opsporen en interpreteren: kwadratisch verband

Instructies

- Gesloten en open instructies
- Zelfstandig

Onderzoekskompetentie

- Begeleid zelfstandig en alleen of in kleine groepjes
- Een integraal mini-onderzoek uitvoeren voor een gegeven probleem:
 - ✓ onderzoeksvraag stellen
 - ✓ hypothese formuleren
 - ✓ voorbereiden: informeren, methode opstellen, plannen
 - ✓ onderzoek uitvoeren volgens de geplande methode
 - ✓ besluit formuleren
 - ✓ reflecteren over uitvoering en resultaat
 - ✓ rapporteren

2.3 Leerlijn (en mogelijke timing) fysica binnen de tweede graad tso Industriële wetenschappen

Het leerplan fysica is een graadlerplan. Onderstaande tabel toont mogelijke timing waarbij we uitgaan van **1 wekelijkse lestijd, waarvan 4 uur per leerjaar besteed worden aan practica**. Om de leerlijnen binnen dit leerplan te respecteren, is het aangewezen om de voorgestelde volgorde van de thema's te handhaven.

Thema's	Concepten	Lestijden
EERSTE LEERJAAR (1 uur/week) – 25 lestijden per jaar waarvan 4 lestijden practicum		
Licht (13 uur)	Lichtbronnen Onderscheid geluid en EM-straling Zien van lichtbronnen – interactie van licht met voorwerpen Soorten lichtbundels Rechthoekige voortplanting van licht en schaduwvorming	4 u
	Weerkaatsing bij vlakke spiegels Weerkaatsingwetten Beeldvorming	2 u
	Lichtbreking Brekingswetten Beeldvorming	3 u
	Lenzen Beeldvorming bij bolle lenzen Lenzenformule en lineaire vergroting	3 u
	Optische toestellen	1 u
Krachten (7 uur)	Kracht en vervorming Kracht als vector en meten van kracht Veerconstante en wet van Hooke Zwaartekracht en zwaarteveldsterkte Onderscheid zwaartekracht, massa en gewicht	5 u
	Kracht en beweging Snelheid als vector Bewegingstoestand en resulterende kracht	2 u
Materie (5 uur)	Massadichtheid	3 u
	Thermische uitzetting	1 u
	Krachten in materie	1 u

TWEEDE LEERJAAR (1 uur/week) – 25 lestijden per jaar waarvan 4 lestijden practicum

Arbeid, energie en vermogen (4 uur)	Arbeid Energie, energievormen en behoud van energie Vermogen Rendement Ethische en milieuaspecten	4 u
Druk (9 uur)	Definitie van druk Beginsel van Pascal Hydrostatische druk Druk bij gassen Wet van Archimedes	9 u
Gaswetten (6 uur)	Afzonderlijke gaswetten bij constante temperatuur, druk en volume Verklaring aan de hand van het deeltjesmodel Absoluut nulpunt en absolute temperatuur Algemene gaswet en opdrachten	6 u
Temperatuur, warmtehoeveelheid en inwendige energie (6 uur)	Vershil tussen warmtehoeveelheid en temperatuursverandering Verband tussen warmtehoeveelheid en inwendige energie Thermisch evenwicht Soortelijke of specifieke warmtecapaciteit Toepassen van energiebalans bij warmte-uitwisseling Mechanismen van energietransport	6 u

3 Algemene pedagogisch-didactische wenken

3.1 Leeswijzer bij de doelstellingen

3.1.1 Algemene doelstellingen

De algemene doelstellingen slaan op de **brede, natuurwetenschappelijke vorming**. Deze doelen worden gerealiseerd binnen leerinhouden die worden bepaald door de basisdoelstellingen en eventuele verdiepende doelstellingen.

3.1.2 Basisdoelstellingen en verdiepende doelstellingen

Het verwachte beheersingsniveau heet **basis**. Dit is in principe **het te realiseren niveau voor alle leerlingen van deze studierichting**. Hoofdzakelijk dit niveau is bepalend voor de evaluatie. De basisdoelstellingen worden in dit leerplan genummerd als: B1, B2 ... Ook de algemene doelstellingen (AD1, AD2 ...) behoren tot de basis.

Het hogere beheersingsniveau wordt **verdieping** genoemd. De verdiepende doelstellingen horen steeds bij een overeenkomstig genummerde basisdoelstelling. Zo hoort bij de basisdoelstelling B13 ook een verdiepende doelstelling V13. De evaluatie van dit niveau geeft een bijkomende houvast bij de oriëntering van de leerling naar de derde graad.

3.1.3 Wenken

Wenken zijn niet-bindende adviezen waarmee de leraar en/of vakwerkgroep kan rekening houden om het fysicaonderwijs doelgericht, boeiend en efficiënt uit te bouwen. De rubriek vermeldt een aantal aandachtspunten en bakent tevens de grenzen af tussen leerstofaspecten voor de tweede en de derde graad. 'Suggesties voor practica' bieden een reeks suggesties van mogelijke experimenten, waaruit de leraar een oordeelkundige keuze kan maken.

Link met eerste graad

Bij deze wenken wordt duidelijk gemaakt wat de leerlingen reeds geleerd hebben in de eerste graad. Het is belangrijk om deze voorkennis mee te nemen bij het uitwerken van concrete lessen.

Link met mechanica en elektriciteit

Bij deze wenken wordt aangegeven wanneer leerinhouden aan bod komen die ook gedeeltelijk of in een andere benadering aan bod komen in de betreffende vakken.

Toelichting voor de leraar

Bij deze wenken wordt specifieke achtergrondinformatie gegeven voor de leraar. Het is zeker niet de bedoeling dat de leerlingen dit moeten kennen.

Taalsteun

Zie verder.

Suggestie voor uitbreiding

Bij deze wenken worden ideeën aangereikt voor extra leerinhouden, extra experimenten ... die niet zozeer slaan op de basisdoelstelling. Het behandelen van uitbreiding kan geen argument zijn om bepaalde basisdoelstellingen niet te bereiken of aan te passen.

Suggestie voor practica

Onder elke groep van leerplandoelstellingen staan mogelijke practicumopdrachten vermeld. Uit de voorgestelde opdrachten kan een keuze worden gemaakt, mits een min of meer evenwichtige spreiding over de verschillende leerstofitems. Andere practica die aansluiten bij de leerplandoelstellingen zijn ook toegelaten.

3.2 Leerplan versus handboek

Het leerplan bepaalt welke doelstellingen moeten gerealiseerd worden en welk beheersingsniveau moet bereikt worden. Sommige doelstellingen bepalen welke strategieën er moeten gehanteerd worden zoals:

- In concrete voorbeelden ... toepassen
- Een grafische voorstelling ... interpreteren
- ... in verband brengen met ...
- Aantonen dat ...aan de hand van de waarneming van ...
- Via berekening aantonen dat ...
- De formules ... bepalen en toepassen
- ... toelichten aan de hand van ...

Bij het uitwerken van lessen en het gebruik van een handboek moet het leerplan steeds het uitgangspunt zijn. Een handboek gaat soms verder dan de basisdoelstellingen.

3.3 Taalgericht vakonderwijs

Taal en leren zijn onlosmakelijk met elkaar verbonden. Die verwevenheid vormt de basis van het taalgericht vakonderwijs. Het gaat over een didactiek die, binnen het ruimere kader van een schooltaalbeleid, de taalontwikkeling van de leerlingen wil bevorderen, ook in het vak fysica. Dit kan door 'contextrijk, interactief onderwijs met taalsteun' aan te bieden.

In dit punt willen we een aantal didactische tips geven om de lessen fysica meer taalgericht te maken. Drie didactische principes: context, interactie en taalsteun wijzen een weg, maar zijn geen doel op zich.

3.3.1 Context

Onder context verstaan we het verband waarin de nieuwe leerinhoud geplaatst wordt. Welke aanknopingspunten reiken we onze leerlingen aan? Welke verbanden laten we hen leggen met eerdere ervaringen? Wat is hun voorkennis? Bij contextrijke lessen worden verbindingen gelegd tussen de leerinhoud, de leefwereld van de leerling, de actualiteit en eventueel andere vakken.

De leerling van de tweede graad heeft kennis verworven in het basisonderwijs en de eerste graad. Daarom wordt bij de leerplandoelstellingen, daar waar zinvol, de link met de eerste graad aangegeven. Leerlijnen zijn richtsnoeren bij het uitwerken van contextrijke lessen.

Door gericht voorbeelden te geven en te vragen, door kernbegrippen op te schrijven en te verwoorden, door te vragen naar werk- en denkwijzen ... stimuleren we de taalontwikkeling en de kennisopbouw.

3.3.2 Interactie

Leren is een interactief proces: kennis groeit doordat je er met anderen over praat.

Leerlingen worden aangezet tot gerichte interactie over de leerinhoud, in groepjes (bv. bij experimenteel werk) of klassikaal. Opdrachten worden zo gesteld dat leerlingen worden uitgedaagd om in interactie te treden.

Enkele concrete voorbeelden:

- Leerlingen wisselen van gedachten tijdens het uitvoeren van (experimentele) waarnemingsopdrachten.
- Leerlingen overleggen met elkaar bij het uitvoeren van een meting of een experiment.
- Leerlingen vullen gezamenlijk een tabel in bij het uitvoeren van een experiment.
- Klassikale besprekingen waarbij de leerling wordt uitgedaagd om de eigen mening te verwoorden en om rekening te houden met de mening van anderen.
- Leerlingen verwoorden een eigen gemotiveerde hypothese bij een bepaalde onderzoeksvraag.
- Leerlingen formuleren zelf een onderzoeksvoorstel.

- Leerlingen formuleren een eigen besluit en toetsen die af aan de bevindingen van anderen bij een bepaalde waarnemingsopdracht.

Voorzie begeleiding tijdens de uitvoering van opdrachten, voorzie eventueel een nabespreking.

3.3.3 *Taalsteun*

Leerkrachten geven in een klassituatie vaak opdrachten. Voor deze opdrachten gebruiken ze een specifieke woordenschat die we 'instructietaal' noemen. Hierbij gaat het vooral over werkwoorden die een bepaalde actie uitdrukken (vergelijk, definieer, noteer, raadpleeg, situeer, vat samen, verklaar ...) en een vakeigen woordenschat. Het begrijpen van deze woorden is noodzakelijk om de opdracht correct uit te voeren.

Leerlingen die niet voldoende specifieke woordkennis hebben in verband met instructietaal, zullen problemen hebben met het begrijpen van de opdrachten die gegeven worden door de leerkracht, niet alleen bij mondelinge maar ook bij schriftelijke opdrachten zoals toetsen en huistaken.

Opdrachten moeten voor leerlingen talig toegankelijk zijn. Bij het organiseren van taalsteun worden lessen, bronnen, opdrachten, examens ... begrijpelijker gemaakt voor de leerlingen.

3.4 ICT

ICT is algemeen doorgedrongen in de maatschappij en het dagelijks leven van de leerling. Sommige toepassingen kunnen, daar waar zinvol, geïntegreerd worden in de lessen chemie.

- Als leermiddel in de lessen: visualisaties, informatieverwerving, mindmapping ...
- Bij experimentele opdrachten of waarnemingsopdrachten: chronometer, fototoestel, apps, sensoren ...
- Voor tools die de leerling helpen bij het studeren: leerplatform, apps ...
- Bij opdrachten zowel buiten als binnen de les: toepassingssoftware, leerplatform ...
- Bij communicatie

4 Algemene doelstellingen

Het leerplan fysica is een **graadleerplan** voor **één wekelijkse lestijd waarvan vier lestijden practicum per leerjaar**.

Mogelijke practica staan bij ieder hoofdstuk vermeld onder de leerplandoelstellingen (zie punt 5).

Het realiseren van de algemene doelstellingen gebeurt steeds binnen een context die bepaald wordt door de leerplandoelstellingen.

In het bijzonder is het voor de algemene doelstellingen (AD 9 tot 12) omtrent meten, meetnauwkeurigheid en grafieken (4.3) niet aangewezen deze afzonderlijk te behandelen bij de start van het schooljaar, maar geïntegreerd waar ze zich aandienen in de leerstof. Deze doelstellingen moeten in principe gerealiseerd zijn tegen het einde van de tweede graad.

4.1 Onderzoekend leren/leren onderzoeken

In natuurwetenschappen (biologie, chemie, fysica) wordt kennis opgebouwd door de 'natuurwetenschappelijke methode'. In essentie is dit een probleemherkende en -oplossende activiteit. De algemene doelstellingen (AD) betreffende onderzoekend leren/leren onderzoeken zullen geïntegreerd worden in de didactisch aanpak o.a. via demonstratie-experimenten en tijdens het uitvoeren van practica.

Onder een **practicum** verstaat men een activiteit waarbij leerlingen, alleen of in kleine groepjes van 2 tot 3 leerlingen, begeleid zelfstandig **drie of meerdere deelaspecten van de natuurwetenschappelijke methode** combineren in het kader van een natuurwetenschappelijk probleem. **Hierbij is verslaggeving verplicht** volgens de wenken bij AD5.

Met deelaspecten bedoelen we:

- een natuurwetenschappelijk probleem herleiden tot een onderzoeksvraag en indien mogelijk een hypothese over deze vraag formuleren (AD1);
- op een systematische wijze informatie verzamelen en ordenen (AD2);
- met een aangereikte methode een antwoord op de onderzoeksvraag zoeken of met de aangereikte methode een onderzoeksvoorstel uitvoeren (AD3);
- over een waarnemingsopdracht/ experiment/onderzoek en het resultaat reflecteren (AD4);
- over een waarnemingsopdracht/ experiment/onderzoek en het resultaat rapporteren (AD5).

Nummer algemene doelstelling	Verwoording doelstelling	Wenken	Verwijzing naar eindterm (zie hoofdstuk 8)
AD1	ONDERZOEKSVRAAG Onder begeleiding , een natuurwetenschappelijk probleem herleiden tot een onderzoeksvraag en indien mogelijk een hypothese of onderzoeksvoorstel over deze vraag formuleren.		14
Wenken Het is belangrijk dat hierbij 'onderzoekbare vragen' worden gesteld. Op deze vragen formuleren de leerlingen een antwoord voorafgaand aan de uitvoering van het onderzoek: een eigen hypothese of een wetenschappelijk gemotiveerd onderzoeksvoorstel. Hierbij zullen voorkennis en bestaande misconcepten een belangrijke rol spelen. Link met de eerste graad Deze algemene doelstelling komt ook voor in het leerplan natuurwetenschappen van de eerste graad. In de tweede graad werken we op een systematische manier verder aan deze algemene doelstelling.			

AD2	INFORMEREN Onder begeleiding en op basis van geselecteerde bronnen voor een gegeven onderzoeksvraag, op een systematische wijze informatie verzamelen en ordenen.	14
-----	--	----

Wenken

Op een systematische wijze informatie verzamelen en ordenen wil zeggen dat:

- er in voorbereiding van het onderzoek doelgericht wordt gezocht naar ontbrekende kennis en mogelijke onderzoekstechnieken of werkwijzen;
- de gevonden informatie wordt geordend en beoordeeld als al dan niet geschikt voor het beantwoorden van de onderzoeksvraag.

Geselecteerde bronnen zijn bv.:

- boeken, tijdschriften, tabellen, catalogi;
- elektronische dragers: cd's, dvd's;
- internetadressen.

AD3	UITVOEREN Onder begeleiding met een aangereikte methode een antwoord zoeken op een onderzoeksvraag.	14
-----	--	----

Wenken

Tijdens het onderzoeken kunnen verschillende vaardigheden aan bod komen bv.:

- een werkplan opstellen;
- benodigdheden selecteren;
- een proefopstelling maken;
- doelgericht, vanuit een hypothese of verwachting, waarnemen;
- inschatten hoe een waargenomen effect kan beïnvloed worden;
- zelfstandig (alleen of in groep) een opdracht/experiment uitvoeren met aangereikte techniek, materiaal, werkschema;
- onderzoeksgegevens geordend weergeven in schema's, tabellen, grafieken

Het aanreiken van de methode kan in overleg met de leerlingen plaatsvinden.

AD4	REFLECTEREN Onder begeleiding over een waarnemingsopdracht /onderzoek/experiment en het resultaat reflecteren.	14
-----	---	----

Wenken

Reflecteren kan door:

- resultaten van experimenten en waarnemingen af te wegen tegenover de verwachte resultaten rekening houdende met de omstandigheden die de resultaten kunnen beïnvloeden;
- de onderzoeksresultaten te interpreteren, een conclusie te trekken, het antwoord op de onderzoeksvraag te formuleren;
- de aangewende techniek en concrete uitvoering van het onderzoek te evalueren en eventueel bij te sturen;
- experimenten of waarnemingen in de klassituatie te verbinden met situaties en gegevens uit de leefwereld;
- een model te hanteren of te ontwikkelen om een wetenschappelijk (chemisch, biologisch of fysisch) verschijnsel te verklaren;
- vragen over de vooropgestelde hypothese te beantwoorden:
 - Was mijn hypothese (als ... dan ...) of verwachting juist?
 - Waarom was de hypothese niet juist?
 - Welke nieuwe hypothese hanteren we verder?

Met "onder begeleiding ... reflecteren" bedoelen we:

- aan de hand van gerichte mondelinge vraagstelling van de leraar;
- aan de hand van een werkblad (opgavenblad, instructieblad ...) tijdens een opdracht;
- aan de hand van vragen van de leerling(en).

AD5

RAPPORTEREN

Onder begeleiding over een waarnemingsopdracht/experiment/onderzoek en het resultaat rapporteren.

14

Wenken

Rapporteren kan door:

- alleen of in groep waarnemings- en andere gegevens mondeling of schriftelijk te verwoorden;
- samenhangen in schema's, tabellen, grafieken of andere ordeningsmiddelen weer te geven;
- alleen of in groep verslag uit te brengen voor vooraf aangegeven rubrieken.

Onder begeleiding rapporteren kan van STERK GESTUURD naar MEER OPEN.

Met **sterk gestuurd** rapporteren bedoelen we:

- aan de hand van gesloten vragen (bv. een keuze uit mogelijke antwoorden, ja-nee vragen, een gegeven formule invullen en berekenen) op een werkblad (opgavenblad, instructieblad ...);
- aan de hand van voorgedrukte lege tabellen, grafieken met reeds benoemde assen, lege schema's die moeten aangevuld worden;
- aan de hand van een gesloten verslag met reflectievragen.

Met **meer open** rapporteren bedoelen we:

- aan de hand van open vragen op een werkblad;
- aan de hand van tabellen, grafieken, schema's die door de leerlingen zelfstandig opgebouwd worden;
- aan de hand van een kort open verslag waarbij de leerling duidelijk weet welke elementen in het verslag moeten aanwezig zijn.

4.2 Wetenschap en samenleving

Ons onderwijs streeft de vorming van de totale persoon na waarbij het christelijk mensbeeld een inspiratiebron kan zijn om o.a. de algemene doelstellingen m.b.t. 'Wetenschap en samenleving' vorm te geven. Deze algemene doelstellingen zullen voortdurend aan bod komen tijdens het realiseren van de leerplandoelstellingen. Hierbij wordt de maatschappelijke relevantie van wetenschap zichtbaar gemaakt. Enkele voorbeelden die vanuit een christelijk perspectief kunnen bekeken worden:

- de relatie tussen wetenschappelijke ontwikkelingen en het ethisch denken;
- duurzaamheidsaspecten zoals solidariteit met huidige en toekomstige generaties, zorg voor milieu en leven;
- respectvol omgaan met 'eigen lichaam' (seksualiteit, gezondheid, sport);
- respectvol omgaan met het 'anders zijn': anders gelovigen, niet-gelovigen, genderverschillen.

AD6

MAATSCHAPPIJ

De wisselwerking tussen fysica en maatschappij op ecologisch, economisch, ethisch en technisch vlak illustreren.

11

Wenken

De wisselwerking kan geïllustreerd worden door de wederzijdse beïnvloeding (zowel negatieve als positieve) van wetenschappelijk-technologische ontwikkelingen en:

- de leefomstandigheden (sociaal, economisch, ecologisch) van de mens: datatransmissie door glasvezelkabels, lenzen en optische toestellen, hydraulische remsystemen, compressiekoelkast ... de zorg om (nieuwe) energiebronnen, de ontwikkelingen in medische sector, het vanzelfsprekend en toenemend gebruik van steeds snellere communicatiemiddelen en overdracht van steeds grotere hoeveelheden informatie naast het verbeteren en optimaliseren van transportmiddelen.

- het ethisch denken van de mens: de spreiding van het gebruik van energiebronnen en grondstoffen door de mens, het omgaan met voor- en nadelen die voortvloeien uit nieuwe ontwikkelingen in de wetenschap en techniek; het omgaan met verwachtingen ten aanzien van wetenschap.
- het beroepsleven: in vele beroepen (opticien, garagist, kok, geneesheer, ingenieur ...) komen basisprincipes van de fysica aan bod.

AD7	CULTUUR Illustreren dat fysica behoort tot de culturele ontwikkeling van de mensheid.	11
-----	---	----

Wenken

Men kan dit illustreren door:

- voorbeelden te geven van mijlpalen in de historische en conceptuele ontwikkeling van de natuurwetenschappen: de ontwikkeling van lenzen zorgde zowel voor een revolutie in de biologie (microscoop) als in de astronomie (sterrenkijker) ...
- te verduidelijken dat natuurwetenschappelijke opvattingen behoren tot cultuur als ze worden gedeeld door vele personen en overgedragen aan toekomstige generaties. De onderzoeksstrategieën en bijhorende analyses van gegevens die mede vanuit de natuurwetenschappen zijn ontwikkeld, worden ook met succes toegepast in menswetenschappen zoals psychologie en sociologie.

AD8	DUURZAAMHEID Bij het verduidelijken van en het zoeken naar oplossingen voor duurzaamheidsvraagstukken wetenschappelijke principes hanteren die betrekking hebben op grondstoffenverbruik, energiegebruik en het leefmilieu.	10
-----	---	----

Wenken

Enkele voorbeelden die kunnen aan bod komen in de lessen fysica:

- het gebruik van op fysische principes gebaseerde meettechnieken om de kwaliteit van ons milieu te bewaken;
- afwegingen in de keuze van (nieuwe of hernieuwbare) energiebronnen;
- het rendement van een verbrandingsmotor, zonnecellen en andere technische systemen linken aan aspecten als "nuttige energie", "energieverlies", "energiegebruik".

4.3 Meten, meetnauwkeurigheid en grafieken

AD9	GROOTHEDEN EN EENHEDEN Het onderscheid tussen grootheid en eenheid aangeven en de SI-eenheden met hun respectievelijke veelvoud en delen gebruiken.	13
-----	---	----

Wenken

Een grootheid wordt uitgedrukt als een product van een numerieke waarde (een getalwaarde) en de corresponderende eenheid. Er moet veel belang gehecht worden aan de manier waarop de afgeleide eenheden gedefinieerd worden (J, W, m/s, Pa). De N kan nog niet gedefinieerd worden. Het is belangrijk dat leerlingen beseffen hoeveel precies één eenheid van de grootheid is. Een aantal voorbeelden uit de leefwereld moet hen een gevoel geven van de grootte ervan.

Bij het oplossen van rekenopdrachten is het de taak van de leraar de leerlingen meermaals op het praktisch voordeel van de coherentie in het SI te wijzen.

Alhoewel het toepassen van de SI-eenheden verplicht is, zijn er sommige niet SI-eenheden zoals °C en bar toch toegestaan.

AD10	MEETTOESTELLEN EN MEETNAUWKEURIGHEID De gepaste toestellen kiezen voor het meten van de behandelde grootheden en de meetresultaten correct aflezen en noteren.	
------	--	--

Wenken

Bij zeer kleine en zeer grote getallen kan je gebruik maken van machten van tien. Het letterlijk toepassen van wat men soms de wetenschappelijke notatie (één beduidend cijfer voor de komma) noemt, is niet gewenst en leidt tot zaken zoals een deur van $8,3 \cdot 10^{-1}$ m i.p.v. 0,83 m.

AD11	BEREKENINGEN Bij berekeningen waarden correct weergeven, rekening houdend met de beduidende cijfers.	
------	--	--

Wenken

Leerlingen moeten er zich voortdurend van bewust zijn dat cijfers communiceren met anderen impliciete informatie bevat over de fout/nauwkeurigheid van de metingen en berekeningen. Zij moeten een eerlijke communicatie voeren, rekening houdend met de kwaliteit van de metingen en berekeningen. Het oordeelkundig gebruik van beduidende cijfers is hierbij aangewezen.

AD12	GRAFIEKEN Meetresultaten grafisch voorstellen in een diagram en deze interpreteren.	
------	---	--

Wenken

Interpreteren kan inhouden (naargelang de situatie):

- recht en omgekeerd evenredige verbanden tussen factoren ontdekken;
- stijgen en dalen van een curve herkennen;
- steilheid en vorm van een curve herkennen, benoemen of koppelen aan een grootheid;
- oppervlakte onder een curve koppelen aan een grootheid.

Veel computergestuurde programma's kunnen een hele reeks numerieke analysetechnieken aan. Via een rekenblad kunnen leerlingen via de optie "trendlijn" het verband tussen de gemeten grootheden en eventueel de kwaliteit van het onderzoek achterhalen.

5 Leerplandoelstellingen

Bij het realiseren van de leerplandoelstellingen staan de algemene doelstellingen centraal.

Een voorstel van timing vind je verder bij de verschillende hoofdstukken van leerplandoelstellingen.

5.1 Eerste leerjaar van de tweede graad

5.1.1 Licht

5.1.1.1 Lichtbronnen

(ca 4 lestijden)

B1	Overeenkomst en onderscheid tussen geluid en elektromagnetische straling vanuit waarnemingen toelichten.	12
B2	Steunend op wetenschappelijk inzicht, verantwoord omgaan met geluid en straling.	12
Link met de eerste graad <p>In het tweede leerjaar van de eerste graad werd het stralingsbegrip gehanteerd. In het leerplan Natuurwetenschappen van de eerste graad vinden we onderstaande leerplandoelstelling:</p> <ul style="list-style-type: none">Verschijnselen en toepassingen uit het dagelijks leven in verband brengen met zichtbare en onzichtbare straling (B66). Wenken <p>Geluid heeft in tegenstelling tot straling altijd een middenstof nodig (bv. lucht, water of vaste stoffen).</p> <p>Bij geluid veroorzaakt een trillingsbron (stemvork, snaar, stembanden ...) in een middenstof een drukgolf (de middenstof wordt afwisselend samengedrukt en ontspannen). Applets/animaties zijn een hulpmiddel bij het visualiseren van de voortplanting van geluid.</p> <p>Licht (EM-straling) heeft geen middenstof nodig. Dit kan je aantonen door er op te wijzen dat alle energie op aarde afkomstig is van de zon. Tussen de zon en de aarde is het luchtledig (met uitzondering van de aardatmosfeer).</p> <p>De voortplantingssnelheid van lichtgolven is veel groter van dan van geluidsgolven.</p> <p>Bij geluid kunnen volgende aspecten aan bod komen:</p> <ul style="list-style-type: none">De dB-meter en –schaal (eventueel demonstratie via een app op een smartphone)Gehoorschade en de noodzaak van gehoorbescherming. Men gaat uit van een veilige grens van 75 dB gedurende 8 uur. Bij elke toename van 3 dB (dat is intensiteit x 2) moet je de blootstellingsduur halveren om veilig te blijven. Zo kom je op 15 minuten voor 90 dB. <p>Licht wordt binnen het EM-spectrum gesitueerd. Enkele mogelijke gevaren en veiligheidsaspecten van EM-straling die aan bod kunnen komen:</p> <ul style="list-style-type: none">Beschermen tegen zonnestraling door een UV-filter (in zonnecrème)Gevaren en bescherming tegen X-stralenMogelijke risico's bij gebruik van laserstralen		
B3	Het zien van voorwerpen in verband brengen met lichtbronnen en de interactie van het licht met die voorwerpen.	

Link met de eerste graad

Leerlingen uit de basisoptie Moderne Wetenschappen (Wetenschappelijk werk) of de basisoptie Techniek-wetenschappen zijn misschien via de context 'Licht, kleur en geluid' in contact gekomen met bepaalde begrippen van optica.

Wenken

Volgende aspecten kunnen hierbij aan bod komen: verschillende soorten lichtbronnen en voorwerpen (ondoorschijnende, doorschijnende en doorzichtige).

Ook kan hier verwezen worden naar de interactie van het licht met die voorwerpen: absorptie, terugkaatsing, verstrooiing en doorlaten van licht.

Je kan een voorwerp maar zien, wanneer licht van dat voorwerp in je oog valt. Het voorwerp zal daarom zelf licht moeten uitzenden of licht weerkaatsen. Een lichtbundel zelf zie je niet, behalve als er veel stof of mist hangt en er zo terugkaatsing (verstrooiing) plaatsgrijpt. Met een laserpen kun je dit aantonen.

Een misconception hierbij is dat leerlingen soms de lichtstralen tekenen vanuit het oog.

B4	Evenwijdige, convergerende en divergerende lichtbundels herkennen, benoemen en tekenen .	
B5	Aantonen dat licht tussen twee punten in een homogeen milieu steeds de kortste weg volgt aan de hand van de waarneming van de rechtlijnige voortplanting van het licht.	

Wenken

De rechtlijnige voortplanting van licht kan via eenvoudige waarnemingsproefjes worden aangetoond.

Het principe van de "camera obscura" kan met eenvoudig materiaal worden aangetoond.

Een laserpen kan hier een handig instrument zijn.

In een homogeen midden is de kortste weg de rechte lijn.

B6	Schaduwvorming verklaren als een toepassing van de rechtlijnige voortplanting van het licht in een homogeen midden.	
V6	Het onderscheid tussen de schaduwvorming bij een puntvormige en een niet-puntvormige lichtbron verklaren aan de hand van een figuur .	

Wenken

Figuren, applets en andere visualiseringen kunnen hierbij helpen.

Het ontstaan van de maanfasen, de maansverduistering en de zonsverduistering kan als toepassing besproken worden.

Suggesties voor practica

- Diameter van de zon bepalen met een camera obscura

5.1.1.2 Weerkaatsing bij vlakke spiegels

(ca 2 lestijden)

B7	De begrippen invallende straal, invalspunt, normaal, invalshoek, weerkaatste straal en terugkaatsingshoek hanteren .	
----	--	--

B8	De weerkaatsingwetten van een lichtstraal bij een vlakke spiegel weergeven en toepassen .	
----	---	--

Wenken

Figuren, applets en andere visualiseringen kunnen hierbij helpen.

Men kan beklemtonen dat deze wetten niet enkel geldig zijn met licht maar ook met geluid (vb. sonar) en met onzichtbare straling (vb. afstandsbediening).

B9	Beelden bij vlakke spiegels construeren en deze virtuele beelden onderscheiden van reële.	
----	---	--

Wenken

Ook meerdere (hoekmakende) spiegels kunnen aan bod komen.

Je kan de beeldvorming bij een camera obscura vergelijken met die van een vlakke spiegel.

Suggesties voor uitbreiding

- Aantonen van het brandpunt bij een holle en/of een bolle spiegel.
- Toepassingen van sferische spiegels toelichten (bv. koplamp van een wagen, make-upspiegel, dode hoekspiegel, spiegels in pretparken, ...).
- Beelden construeren die bij een sferische spiegel gevormd worden.

Suggesties voor practica

- Terugkaatsingswetten bij een vlakke spiegel
- Beeldvorming bij een vlakke spiegel m.b.v. de speldenprikproef
- Terugkaatsing bij hoekmakende spiegels
- Gezichtsveld bij een vlakke spiegel

5.1.1.3 Lichtbreking

(ca 3 lestijden)

B10	De begrippen grensvlak, gebroken straal en brekingshoek hanteren .	
-----	--	--

B11	De stralengang van licht bij overgang tussen twee homogene middens weergeven en enkele eenvoudige toepassingen toelichten .	
-----	---	--

Wenken

De stralengang voldoet aan volgende brekingswetten:

- invallende straal, normaal en gebroken straal liggen in één vlak;
- bij overgang van optisch ijl naar optisch dicht is er lichtbreking naar de normaal toe;
- de stralengang is omkeerbaar.

Breking heeft schijneffecten tot gevolg: de schijnbare verhoging van een voorwerp onder water, de schijnbare verdikking van vissen in een rond aquarium. Eenvoudige experimentjes kunnen dit illustreren.

Suggestie voor uitbreiding

De lichtbreking door een planparallele plaat kan aangetoond en verklaard worden. Hierbij kunnen de factoren, die de evenwijdige verschuiving beïnvloeden, onderzocht worden.

B12	De brekingsindex toepassen in rekenopdrachten of constructies .	
-----	--	--

Wenken

Kwantitatieve behandeling van de brekingswet (de wet van Snellius) staat hier centraal. Dat kan met constructies (grafische benadering) of met rekentoestel (sinusbenadering). Bij constructies hoeft men niet noodzakelijk gebruik te maken van de sinus. Eventueel kunnen de rekenopdrachten ook in de les wiskunde aan bod komen.

Suggestie voor uitbreiding

Bij een prisma kan je de kleurschifting van wit licht tonen en verklaren door aan te tonen dat violet sterker breekt dan rood licht of op basis van het verschil in brekingsindex.

B13	Totale terugkaatsing en grenshoek toelichten via de stralengang en in concrete toepassingen weergeven.	
V13	De grenshoek berekenen.	

Wenken

Het verschijnsel totale terugkaatsing kan via een demonstratieproef aangetoond worden. Indien gewenst kan de bijhorende grenshoek ook berekend worden.

Totale weerkaatsing wordt veelvuldig toegepast in glasvezels zoals bij optische telecommunicatie. De leerlingen kennen ook allerlei toepassingen van endoscopie zoals bv. een kijkoperatie.

Met een laserpen en een geplooid plexiglazen plaatje kan je dit laten zien. Dit kan zelfs via een waterstraaltje uit een zijdelings gaatje onderaan een PET-fles en een laserpen.

Suggestie voor uitbreiding

De lichtbreking door een planparallelle plaat kan aangetoond en verklaard worden. Hierbij kunnen de factoren, die de evenwijdige verschuiving beïnvloeden, onderzocht worden.

Bij een prisma kan je de kleurschifting van wit licht tonen en verklaren door aan te tonen dat violet sterker breekt dan rood licht of op basis van het verschil in brekingsindex (indien de verdiepende doelstelling hieromtrent werd behandeld).

Suggesties voor practica

- Onderzoek van de brekingswetten
- Bepaling van de brekingsindex via de speldenprikproef
- Totale terugkaatsing en grenshoek

5.1.1.4 Lenzen

(ca 3 lestijden)

B14	De verschillende soorten lenzen herkennen.	
Wenken Leerlingen moeten bij een tekening of in de realiteit aangeven of een lens hol of bol is. Het is niet de bedoeling hierbij in detail te gaan (platbol, holbol, dubbelbol ...).		
B15	De beelden bij een dunne bolle lens construeren en deze aanduiden als virtueel of reëel.	
Wenken Het gebeurt wel eens dat leerlingen denken dat er enkel maar karakteristieke stralen zijn. M.b.v. een applet kan je alle lichtstralen zichtbaar maken.		

Suggestie voor uitbreiding

Eventueel kunnen ook holle lenzen behandeld worden. Je kan je hierbij beperken tot de constructie van het beeld van een voorwerp via de karakteristieke stralen.

B16 **Kwantitatieve opdrachten** over voorwerps-, beeld-, brandpuntafstand (parameterformule) en vergroting bij dunne bolle lenzen **uitvoeren**.

Wenken

De rekenopdrachten worden best gekoppeld aan concrete toepassingen zoals vergrootglas, het oog ...

De dioptrie als eenheid voor de sterkte van een lens kan, maar moet hier niet aan bod komen. Een opticien en oogarts gebruiken dit veelvuldig.

Suggesties voor practica

- Brandpunt en karakteristieke stralen bij lenzen
- Lenzenformule
- Lineaire vergroting: lengte van een gloeidraadje in een reuterlamp m.b.v. een lens

5.1.1.5 Optische toestellen

(ca 1 lestijd)

B17 **Optica in verband brengen** met het oog, optische toestellen en verschijnselen uit de leefwereld.

Wenken

Mogelijke voorbeelden zijn de loep ($v < f$), het fototoestel ($v > 2 \cdot f$).

Het is niet de bedoeling lang stil te staan bij de bouw van het oog. De nadruk ligt op de werking van de oog-lens. Merk wel op dat het grootste deel van de lichtbreking zich voordoet in het hoornvlies.

De bespreking van de eenvoudigste oogafwijkingen en van hun correctie kunnen ook aan bod komen.

Andere optische toepassingen die aan bod kunnen komen zijn: spiegelpaleis, barcodelezer in een winkel, reflexcamera, grote spiegels die zijn opgebouwd uit veel vlakke spiegels (o.a. Hubble-telescoop).

Didactisch kan het gezichtsveld van een vlakke spiegel bepaald worden met behulp van twee touwen die de invallende en weerkaatste straal visualiseren.

Suggesties voor practica

- Brandpuntsafstand van de lens in een overheadprojector

5.1.2 Krachten

5.1.2.1 Kracht en vervorming

(ca 5 lestijden)

B18 **In concrete voorbeelden** van vervorming, de kenmerken van kracht als vector **aangeven**.

Link met de eerste graad

Op het eind van het tweede leerjaar van de eerste graad hebben de leerlingen beperkt kennis gemaakt met

het begrip kracht. In het leerplan Natuurwetenschappen van de eerste graad vinden we onderstaande leerplandoelstellingen:

- Uit experimentele en technische toepassingen afleiden dat de vorm- en/of snelheidsverandering van een voorwerp veroorzaakt wordt door de inwerking van een kracht en afhangt van de grootte van die kracht. (B62)
- Uit experimentele en technische toepassingen afleiden dat er verschillende soorten krachten bestaan. (B63)

Wenken

Het is aangewezen telkens aan te geven welk voorwerp de kracht uitoefent op welk ander voorwerp. Bv. de zwaartekracht is de kracht van de aarde op een voorwerp. Kracht is een interactie tussen voorwerpen.

Toelichting voor de leraar

In de fysica maken we gebruik van het begrip vector met aangrijpingspunt. Sommigen noemen dit een gebonden vector. In de wiskunde maakt men gebruik van een vrije vector. Overleg met de leraar wiskunde is aangewezen. Ideaal zou zijn als de leraar wiskunde verwijst naar het feit dat we in de fysica werken met een vector met aangrijpingspunt.

Ook in mechanica wordt het vectorbegrip gebruikt. Overleg is hier dan ook aangewezen.

B19	Een kracht meten door gebruik te maken van een dynamometer.	13
-----	--	----

Wenken

We gebruiken de dynamometer als black box. De eenheid van kracht kan op dit ogenblik niet wetenschappelijk ingevoerd worden en wordt dus zonder meer gegeven. Wel is het belangrijk dat leerlingen beseffen hoe groot de waarde is van de eenheid "newton". Dat is de kracht nodig om de dynamometer één newton te laten aanduiden. Men kan daarna allerlei krachten bespreken die op de veer van de dynamometer werken. De leerlingen kunnen voelen dat de bij een grotere uitrekking de kracht groter wordt.

B20	De veerconstante experimenteel bepalen .	
-----	---	--

B21	Het verband tussen kracht en vervorming kwalitatief en kwantitatief toepassen .	
-----	---	--

Wenken

Bij het experimenteel bepalen van de veerconstante kunnen de algemene doelstellingen m.b.t. onderzoekend leren/leren onderzoeken, alsook m.b.t. grafieken ten volle aan bod komen.

De wet van Hooke is een goede gelegenheid om de aandacht te vestigen op het geldigheidsgebied van een wet. Deze wet geldt maar voor elastische vervormingen. Bij kleine belastingen is de vervorming (nog) niet elastisch. Bij te grote belasting krijgen we een plastische vervorming.

Men kan een eigen geijkte dynamometer laten maken m.b.v. een elastiek.

Allerlei toepassingen van veren kunnen hier aan bod komen.

B22	Uit de massa van een voorwerp de zwaartekracht op dat voorwerp bepalen m.b.v. de zwaartevelsterkte .	5, 13
-----	---	-------

Wenken

De zwaartekracht is een veldkracht, d.w.z. een kracht die werkt op afstand. Het tegengestelde van een veldkracht is een contactkracht. Met een dynamometer kan men aantonen dat de zwaartekracht evenredig is met de massa. De evenredigheidsconstante noemen we de zwaartevelsterkte. We gebruiken de experimentele waarde op het aardoppervlak in België ($g = 9,81 \text{ N/kg}$).

Het is mogelijk dat $F = m \cdot a$ reeds behandeld is in de lessen mechanica. In dat geval kan je aantonen dat N/kg op het zelfde neerkomt als m/s^2 . Overleg met de collega mechanica is aangewezen.

B23	Het onderscheid tussen massa, zwaartekracht en gewicht toelichten .	5, 13
<p>Wenken</p> <p>Het gewicht van een lichaam is de kracht op de ondersteuning of ophanging. Vallende voorwerpen zijn dus gewichtslös. Een satelliet in een baan om de aarde ondervindt zwaartekracht, maar heeft een grote horizontale snelheid zodat hij om de aarde blijft vallen en dus gewichtslös is. Die snelheid is wel afhankelijk van de baan.</p> <p>Massa kan gedefinieerd worden als een maat voor de hoeveelheid materie, maar ook als een eigenschap waarmee materie zich verzet tegen een snelheidsverandering (traagheid).</p> <p>Toelichting voor de leraar</p> <p>Massa (m) mag niet omschreven worden als "stofhoeveelheid". Stofhoeveelheid (n) wordt gebruikt om het aantal mol aan te duiden. 1 mol is een stofhoeveelheid die $6,02 \cdot 10^{23}$ deeltjes bevat. Het begrip stofhoeveelheid komt aan bod in chemie.</p> <p>Taalsteun</p> <p>In de dagelijkse taal gebruiken we het woord gewicht, waar we eigenlijk massa bedoelen.</p>		

Suggesties voor practica

- Verband tussen zwaartekracht en massa
- Verband tussen de kracht op een veer en de vervorming

5.1.2.2 Kracht en beweging

(ca 2 lestijden)

B24	In concrete voorbeelden van beweging de kenmerken van snelheid als vector aangeven en de snelheidsvector tekenen .	7, 13
<p>Wenken</p> <p>Volgende voorbeelden kunnen aan bod komen:</p> <ul style="list-style-type: none"> • voorwerpen die met dezelfde snelheid (grootte, richting, zin) bewegen bv. alle personen in dezelfde auto; • een voorwerp dat cirkelvormig beweegt met constante grootte van snelheid; • tegengesteld bewegende voorwerpen met dezelfde grootte van snelheid; • naderende en van elkaar verwijderende voorwerpen; • een voorwerp dat versnelt of vertraagt bv. een optrekkende auto, een remmende fietser. <p>Er worden geen berekeningen met vectoren gemaakt.</p> <p>Link met mechanica</p> <p>In mechanica zijn de basisbegrippen bewegingsleer aan bod gekomen. De ERB, ECB en EVRB zijn bestudeerd.</p>		
B25	Uit de bewegingstoestand (rust, ERB) en verandering van bewegingstoestand van een voorwerp besluiten trekken in verband met de resulterende inwerkende kracht.	7
<p>Link met de eerste graad</p> <p>Op het eind van het tweede leerjaar van de eerste graad hebben de leerlingen beperkt kennis gemaakt met het begrip kracht. In het leerplan Natuurwetenschappen van de eerste graad vinden we onderstaande leerplandoelstelling:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Uit experimentele en technische toepassingen afleiden dat de vorm- en/of snelheidsverandering van een voorwerp veroorzaakt wordt door de inwerking van een kracht en afhangt van de grootte van die kracht. 		

(B62)

- Uit experimentele en technische toepassingen afleiden dat er verschillende soorten krachten bestaan. (B63)

Wenken

Met een verandering van bewegingstoestand bedoelen we de overgang van rust naar beweging, van beweging naar rust, versnellen en vertragen, maar ook veranderen van bewegingsrichting. Dit laatste is niet behandeld in de eerste graad omdat hiervoor het vectorbegrip noodzakelijk is. Dit alles moet in verband gebracht worden met het begrip kracht.

Het is aangewezen ook hier te spreken van de resulterende kracht als oorzaak van verandering van bewegingstoestand.

Het lichaam ondergaat geen snelheidsverandering als de som van alle inwerkende krachten nul is.

Het samenstellen van krachten komt in de lessen mechanica aan bod. Hier hebben we het enkel over het samenstellen van krachten met dezelfde werklijn.

Op een voorwerp in rust of op een voorwerp dat eenparig rechtlijnig beweegt zal de resulterende inwerkende kracht (totale kracht of nettokracht) nul zijn.

Een voorwerp in rust op je hand ondervindt de zwaartekracht van de aarde en een even grote normaalkracht van je hand. Via een zware massa op de handpalm kan een leerling ondervinden dat hij effectief een normaalkracht op de massa uitoefent.

Een fietser die eenparig rechtlijnig beweegt, levert een aandrijfkraft die zorgt voor een kracht van de bodem op de fiets en ondervindt een even grote wrijvingskracht van de omgeving. De resulterende kracht is hier gelijk aan nul. Merk op dat het voor leerlingen niet vanzelfsprekend is om wrijving als een kracht te zien.

Een resulterende kracht verschillend van nul zorgt voor een verandering van de bewegingstoestand.

- Heeft de resulterende kracht dezelfde richting en zin als het bewegend voorwerp, dan gaat het versnellen.
- Heeft de resulterende kracht dezelfde richting en tegengestelde zin als het bewegend voorwerp, dan gaat het vertragen.
- Staat de resulterende kracht loodrecht op de bewegingsrichting van het bewegend voorwerp, dan gaat het van richting veranderen (bv. ECB).

Link met mechanica

In mechanica zijn de basisbegrippen krachtenleer aan bod gekomen.

Leerlingen leggen hier soms foutief de link met het beginsel van actie en reactie dat aan bod komt in mechanica. Hier gaat het om krachten die op eenzelfde voorwerp aangrijpen. Bij actie en reactie werken de beide krachten op verschillende voorwerpen.

Suggesties voor practica

- De ERB van een luchtbel in een vloeistofbuis
- De ERB van een elektrisch wagentje met de tijdtikker/afstandssensor

5.1.3 Materie

5.1.3.1 Massadichtheid

(ca 3 lestijden)

B26

Het verband tussen massa en volume **experimenteel bepalen** en **de definitie** voor massadichtheid **formuleren**.

4, 13

Link met eerste graad

In het eerste leerjaar van de eerste graad hebben de leerlingen massa en volume leren bepalen.

In het leerplan Natuurwetenschappen van de eerste graad vinden we onderstaande leerplandoelstellingen:

- De massa van een hoeveelheid vaste stof en vloeistof bepalen. (B16)
- De massa van een hoeveelheid gas bepalen. (V16)
- Het volume van een hoeveelheid materie bepalen. (B17)

Leerlingen die de basisoptie Moderne Wetenschappen of de basisoptie Techniek-Wetenschappen gevolgd hebben, hebben dit mogelijks behandeld in het kader van de context zinken, zweven en drijven.

Wenken

Bij het experimenteel bepalen van de massadichtheid kunnen de algemene doelstellingen m.b.t. onderzoekend leren/leren onderzoeken ten volle aan bod komen.

De massadichtheid is een stofconstante en kan gebruikt worden om zuivere stoffen te herkennen.

De massadichtheid van mengsels hangt af van de samenstelling van het mengsel. Als verdiepende opgave kan bv. de verhouding tussen Cu en Zn in messing bepaald worden als beide massadichtheden gegeven zijn.

Taalsteun

In het dagelijks leven zeggen we dat bv. ijzer zwaarder is dan aluminium. In een wetenschappelijke context bedoelen we dat de massadichtheid van ijzer groter is.

Suggesties voor practica

- Verband tussen massa en volume
- Massadichtheid van vaste stoffen en/of vloeistoffen en/of gassen (lucht)
- Samenstelling van legeringen

5.1.3.2 Thermische uitzetting

(2 lestijden)

Link met de eerste graad

In de loop van de eerste graad hebben de leerlingen reeds kennis gemaakt met het verband tussen temperatuur en snelheid van de deeltjes en met uitzetting van stoffen. In het leerplan Natuurwetenschappen van de eerste graad vinden we onderstaande leerplandoelstellingen:

- Vanuit waarnemingen afleiden dat in een stof de deeltjes (moleculen) voortdurend in beweging zijn, waarbij de snelheid toeneemt bij toenemende temperatuur (B19).
- Uit experimenteel onderzoek en uit dagelijkse waarnemingen afleiden dat stoffen uitzetten of inkrimpen bij temperatuursverandering (B25).

Wenken

Het deeltjesmodel wordt hier gehanteerd om de uitzetting te verklaren.

Merk hierbij op dat leerlingen vaak denken dat de deeltjes zelf groter worden. In werkelijkheid is het de ruimte tussen de deeltjes die groter wordt.

Deeltjes waaruit een stof is opgebouwd bewegen altijd. Ze hebben elk een eigen, veranderlijke snelheid die moeilijk te bepalen is. Het gemiddelde van de snelheden van veel deeltjes op één bepaald moment heeft wel een fysische, meetbare betekenis, het is namelijk een maat voor de temperatuur.

Om de gemiddelde snelheid te verhogen moet men energie (warmte) toevoegen.

Dat de massadichtheid van stoffen toeneemt bij dalende temperatuur vindt hier haar verklaring. Water kan hier als uitzondering aan bod komen.

V28

De formule voor de thermische uitzetting van een vloeistof en/of vaste stof **hanteren**.

Wenken

De factoren die de uitzetting beïnvloeden kunnen hier onderzocht worden.

Het begrip uitzettingscoëfficiënt (als stofconstante) zal hier aan bod komen.

5.1.3.3 Krachten in de materie

B29

Cohesie en adhesie **herkennen in toepassingen en toelichten** m.b.v. het deeltjesmodel.

Wenken

Het is de aangewezen ook in te gaan op het samenspel van cohesie en adhesie bij de meniscus van een vloeistof aan de rand van het vat. Bij heel smalle buisjes treedt dan zelf capillaire opstijging of neerdrukking op.

V29

Het verschijnsel oppervlaktespanning **in concrete gevallen herkennen**.

Wenken

Via waarnemingsproefjes kan oppervlaktespanning worden aangetoond. Eventueel kan ook de invloed van een optisch actieve stof op de oppervlaktespanning worden getoond.

5.2 Tweede leerjaar van de tweede graad

5.2.1 *Energie, arbeid en vermogen*

(ca 4 lestijden)

B30

Het begrip arbeid **op een kwalitatieve manier toelichten**.

Taalsteen

De term arbeid heeft in het dagelijks leven een bredere betekenis dan in de fysica. In de fysica is er sprake van arbeid als een kracht werkt op een voorwerp dat zich verplaatst. Een zware boekentas boven je hoofd houden is lastig, maar is fysisch gezien geen arbeid.

B31

De arbeid geleverd door een constante kracht **definiëren en toepassen** bij situaties waarbij de kracht en de verplaatsing dezelfde richting en zin hebben.

13

Wenken

Dat de arbeid kan bepaald worden door een oppervlaktebepaling, onder de kromme op een kracht(afstand)-grafiek, kan hier aan bod komen.

Link met mechanica

Het begrip arbeid komt ook aan bod in mechanica. In mechanica behandelt men ook de situatie waarbij kracht en verplaatsing een hoek maken.

B32

Het begrip energie **toelichten aan de hand van** het begrip arbeid.

Wenken

Om arbeid te verrichten is een energieomzetting noodzakelijk.

Men kan het woord energie in een breed spectrum aan voorbeelden gebruiken: groene energie, energieleveranciers, zonne-energie, duurzaam energiegebruik ...

Elektrische energie wordt in de praktijk gemeten in kWh. Dit is ook de eenheid die gebruikt wordt bij tarifiering. Hiervoor wordt de klassieke kWh-teller gebruikt. Moderne energiemeters met veel andere mogelijkheden zijn verkrijgbaar in de handel. Deze kunnen via aansluiting op een stopcontact de energie per toestel meten.

Link met elektriciteit

In elektriciteit komen basisbegrippen zoals elektrische energie en kWh aan bod.

Link met mechanica

Energie, energieomzettingen en energiebehoud komt ook aan bod in mechanica. Ook de begrippen potentiële en kinetische energie komen aan bod.

Taalsteun

Het woord kracht en het woord energie worden zeer dikwijls door elkaar gehaald. Verder wordt het woord energie ook in overdrachtelijke zin gebruikt.

B33

Het beginsel van behoud van energie **in voorbeelden toelichten.**

8

B34

Het rendement van energieomzettingen **kwalitatief en kwantitatief toepassen.**

8

Link met de eerste graad

In het eerste en het tweede leerjaar van de eerste graad hebben de leerlingen reeds beperkt kennis gemaakt met energieomzettingen. In het leerplan Natuurwetenschappen van de eerste graad vinden we onderstaande leerplandoelstellingen:

- Experimenteel aantonen dat energie kan omgezet worden van de ene vorm in een andere vorm. (B22)
- Vanuit eenvoudige waarnemingen voeding als energiebron aantonen. (B23)
- De energieomzettingen weergeven in gegeven technische toepassingen. (B64)

Wenken

Behoud van energie wordt als een beginsel (=axioma) aangebracht dat men niet bewijst maar illustreert. Fysisch gezien is elke energieomzetting volledig. Bij elke energieomzetting is er altijd omzetting naar thermische energie die men in een aantal gevallen niet nuttig kan gebruiken. Dit noemt men "verlies".

Energieomzettingen kunnen nu ook kwantitatief berekend worden in allerlei (contextrijke) oefeningen.

Taalsteun

In het dagelijks leven spreken we van energieverbruik. Vanuit wetenschappelijk standpunt heeft dit geen betekenis, want energie wordt omgezet (eventueel naar een minder nuttige vorm), maar verdwijnt niet.

B35

Het begrip vermogen **definiëren, kwalitatief en kwantitatief toepassen.**

8, 13

Wenken

Het vermogen beschrijft het tempo waarin de energie wordt omgezet. Een strijkijzer van 2000 W zet per seconde 2000 J aan elektrische energie om in thermische energie.

Suggesties voor practica

- Arbeid bij een hellend vlak
- Vermogen van elektrische toestellen m.b.v. kWh-teller en chronometer (of moderne energiemeters)

5.2.2 Druk

(ca 9 lestijden)

B36	Het begrip druk vanuit kracht en oppervlakte toelichten en de grootte van de druk berekenen .	6, 13
Wenken Een aantal voorbeelden uit de leefwereld kunnen als vertrekpunt gebruikt worden om het begrip druk bij te brengen. Uit deze voorbeelden moet blijken dat druk te maken heeft met kracht en oppervlakte. Het is belangrijk de voorkennis van leerlingen te activeren. Deze voorkennis kan betrekking hebben op het intuïtief begrip, taal, allerlei soorten druk, preconcepten ter zake, het weerbericht. Druk is een scalaire grootheid en heeft dus geen richting noch zin. Druk kan dus nooit door een vector aangeduid worden. Enkel de corresponderende kracht kan eventueel getekend worden.		
B37	Aan de hand van toepassingen toelichten dat druk die wordt uitgeoefend op een vloeistof zich onverminderd en in alle richtingen voortplant.	6
Wenken Het beginsel van Pascal komt hier aan bod. Hier hoort natuurlijk de hydraulische pers thuis. Het deeltjesmodel kan gehanteerd worden om de drukvoortplanting in alle richtingen en als gevolg van de onsamendrukbaarheid van een vloeistof uit te leggen. Dat het enkel in een vloeistof geldt, kan benadrukt worden. Hoewel leerlingen na wat oefening meestal feilloos opdrachten i.v.m. de hydraulische pers oplossen, begrijpen ze niet altijd dat de druk in een vloeistof niet afhangt van de richting. Dit is vooral te wijten aan het feit dat ze de begrippen kracht en druk in toepassingen wel eens door elkaar halen. Bij de werking van een hydraulische pers kan je het behoud van arbeid afleiden.		
B38	Druk in een vloeistof verklaren en berekenen .	6
Wenken Het begrip hydrostatische druk wordt hier gehanteerd in contextrijke berekeningen.		
B39	In concrete toepassingen de wet van de verbonden vaten herkennen en verklaren .	6
B40	De druk van een gas op een oppervlak verklaren via het deeltjesmodel.	6
Link met de eerste graad In het leerplan Natuurwetenschappen van de eerste graad heb je onderstaande basis- en verdiepingsdoelstelling:		

- De aggregatietoestanden verbinden met het juiste deeltjesmodel (B24).
- De aggregatietoestanden voorstellen met een eenvoudig deeltjesmodel (V24).

Wenken

Door te wijzen op het feit dat de druk in een gas een botsingsdruk met de wand is, kan je de link leggen met het deeltjesmodel.

De begrippen over- en onderdruk in een gas kunnen hier aan bod komen. Hierbij kan ingegaan worden op veiligheidsaspecten, bv. van een 'lege' gasfles. Deze is immers niet leeg, aangezien ze nog gas bij atmosferische druk bevat.

Overdrukken worden gebruikt in sommige zwembaden en in labo's waar geen stof mag binnenkomen. Onderdrukken komen voor in omgevingen waar niets mag ontsnappen bv. in het reactorgebouw van een kerncentrale.

B41

Meettoestellen om druk te meten in vloeistoffen en gassen **toelichten** en **hanteren**.

6, 13

Wenken

Voorbeelden: vloeistofmanometer, bourdonmanometer, buis van Torricelli, druksensoren, barometer, meters om bandendruk (auto, fiets) te bepalen ...

Bij het leerlingenexperiment omtrent de gaswet bij constante temperatuur wordt een manometer gebruikt.

B42

Verklaren waarom voorwerpen een gewichtsvermindering ondergaan als ze ondergedompeld worden in een vloeistof of een gas en dit **illustreeren** aan de hand van leefwereldsituaties.

Link met eerste graad

Leerlingen die de basisoptie Moderne Wetenschappen of de basisoptie Techniek-Wetenschappen gevolgd hebben, hebben mogelijks aspecten behandeld in het kader van de context 'zinken, zweven en drijven'.

Wenken

Inzicht in de wet van Archimedes kan ook verworven worden via kwalitatieve opdrachttjes.

V42

De formule voor de opwaartse stuwkracht op een ondergedompeld lichaam **afleiden** en **toepassen**.

Zinken, zweven, stijgen en drijven zal hier zeker aan bod komen.

De wet van Archimedes kan ook toegepast worden bij gassen. Je kan ook het kwantitatieve aspect aan bod laten komen in practica.

Suggesties voor practica

- Druk in een fietsband
- Hydrostatische druk m.b.v. een metaalmanometer
- Massadichtheid van vloeistoffen uit de stijghoogte
- Wet van Archimedes
 - m.b.v. dynamometer
 - m.b.v. digitale balans
- Bepaling van de massadichtheid van houtsoorten via drijvende cilinders

5.2.3 Gaswetten

(ca 6 lestijden)

B43	Voor een vaste hoeveelheid gas experimenteel het verband tussen druk en volume bepalen als de temperatuur constant gehouden wordt.	
B44	Grafisch het verband tussen twee toestandsgrootheden weergeven als de derde constant gehouden wordt.	
B45	Het verband tussen de toestandsgrootheden druk, volume en (absolute) temperatuur van een bepaalde hoeveelheid gas aangeven (algemene gaswet) en toepassen .	

Link met de eerste graad

De leerlingen hebben bij de behandeling van het deeltjesmodel in de 1ste graad geleerd dat bij een temperatuurstijging de deeltjes van de materie sneller gaan bewegen. In het leerplan Natuurwetenschappen van de eerste graad vinden we onderstaande leerplandoelstelling:

- Vanuit waarnemingen afleiden dat in een stof de deeltjes (moleculen) voortdurend in beweging zijn, waarbij de snelheid toeneemt bij toenemende temperatuur. (B19)

Wenken

Niet alle gaswetten hoeven experimenteel aangetoond te worden.

De gaswet bij constante temperatuur biedt een goede gelegenheid om even stil te staan bij een omgekeerd evenredig verband. Bij de afzonderlijke gaswetten geven we de geldigheidsvoorwaarden telkens aan. Het constant blijven van de hoeveelheid gas moet zeker in de aandacht gebracht worden.

Het invoeren van de absolute temperatuur zorgt voor eenvoudige verbanden.

Voor het toepassen van de gaswetten en de algemene gaswet maakt men gebruik van contextrijke problemen. De formulering van de algemene gaswet met de molaire en de specifieke gasconstante komt aan bod in de 3de graad.

Toelichting voor de leraar

Het bovenstaande wil niet zeggen dat de temperatuur en snelheid van de deeltjes recht evenredig zijn. Het is de absolute temperatuur die evenredig is met de gemiddelde kinetische energie van de deeltjes. In de tweede graad kan je spreken van een evenredigheid tussen de absolute temperatuur en de gemiddelde bewegingsenergie. Niet alle deeltjes hebben immers dezelfde snelheid.

B46	Met behulp van het deeltjesmodel de afzonderlijke gaswetten verklaren en de fysische betekenis van het absoluut nulpunt toelichten	
-----	---	--

Wenken

Via extrapolatie van een volume(temperatuur)- of een druk(temperatuur)-grafiek wordt het bestaan van een absoluut nulpunt aangetoond. Wijs op de beperkingen van deze redenering. Metingen lopen meestal van ongeveer 20°C tot ongeveer 80°C. Als je die extrapoleert kunnen kleine meetfouten grote gevolgen hebben voor het snijpunt met de temperatuursas. Die extrapolatie is enkel juist bij ideale gassen (de gasdeeltjes zijn puntvormig en er zijn geen cohesiekrachten). In de realiteit zal bij het afkoelen van een gas, dit gas eerst vloeibaar en daarna vast worden.

Suggesties voor practica

- Gaswet van Boyle-Mariotte m.b.v. meetspuit en metaalmanometer

- Drukwet bij constant volume m.b.v. een metaalmanometer

5.2.4 *Temperatuur, warmtehoeveelheid en inwendige energie*

(ca 6 lestijden)

B47	Het verschil tussen warmtehoeveelheid en temperatuurverandering via voorbeelden toelichten.	
<p>Wenken</p> <p>Dit onderwerp nodigt uit om te werken rond de algemene doelstellingen onderzoekend leren/leren onderzoeken.</p> <p>Door een gloeiende spijker in een vat met water onder te dompelen merk je dat warmtehoeveelheid en temperatuur verschillende begrippen zijn. Je kan dit ook aantonen of laten voorspellen aan de hand van waarmingsproeven waarbij je verschillende massa's water op een verschillende temperatuur mengt of waarbij je een stuk metaal op een hogere temperatuur mengt met eenzelfde massa water op een lagere temperatuur.</p> <p>Taalsteun</p> <p>We spreken dus van warmte toevoeren/afvoeren, niet van warmte hebben. In het dagelijks taalgebruik zegt men soms "ik heb het warm".</p>		
B48	Het verband tussen warmtehoeveelheid en inwendige energie toelichten.	
B49	Het ontstaan van thermisch evenwicht in een geïsoleerd systeem toelichten.	
<p>Wenken</p> <p>Bij warmtetoevoer/afvoer neemt de inwendige energie van het betreffende voorwerp toe/af.</p> <p>Als twee voorwerpen op een verschillende manier dicht bij elkaar worden gebracht, is er transport van energie van het voorwerp op de hoogste naar het voorwerp op de laagste temperatuur. Dit transport van energie noemen we warmte. Warmte is een transportvorm van energie als gevolg van een temperatuurverschil. Een andere transportvorm van energie is arbeid.</p> <p>Bij energietransport tussen twee voorwerpen op een verschillende temperatuur in een geïsoleerd systeem zal alle energie die door het ene voorwerp wordt afgestaan, door het andere voorwerp worden opgenomen. Dit leidt tot thermisch evenwicht.</p> <p>Taalsteun</p> <p>Termen als warmte-inhoud, opgeslagen warmte ... die we in het dagelijks leven gebruiken hebben wetenschappelijk gezien geen betekenis.</p>		
B50	De factoren (massa, soort stof en warmtehoeveelheid) die de temperatuurverandering van een vaste stof of vloeistof beïnvloeden toelichten.	
B51	De begrippen soortelijke of specifieke warmtecapaciteit van een stof en warmtecapaciteit van een calorimeter toelichten en toepassen.	
<p>Wenken</p> <p>We richten ons in eerste instantie op water dat gekenmerkt wordt door sterk afwijkende stofconstanten. Wat ligt daar aan de basis van, en welke gevolgen heeft dat voor het leven op aarde (o.a. voor het klimaat).</p> <p>Een interessant probleem is berekenen hoeveel energie er per molecule water nodig is om één graad op te</p>		

warmen.

B52

Bij warmte-uitwisselingen de energiebalans zowel **kwalitatief als kwantitatief toepassen**.

Wenken

Het mag er niet op uitdraaien dat ellenlange berekeningen moeten gemaakt worden.

Men kan bv. de leerlingen een programma laten schrijven (op rekentoestel of in een rekenblad) die deze berekeningen voor hen uitvoert. Eens operationeel kan men dan, via eenvoudige veranderingen van bepaalde waarden, de invloed ervan op de oplossing van een probleem leren inschatten.

B53

Aan de hand van het deeltjesmodel de verschillende mechanismen van energietransport **verklaren**.

Link met de eerste graad

De leerlingen hebben op het eind van het 2de jaar van de 1ste graad kennis gemaakt met geleiding, convectie en straling. In het leerplan Natuurwetenschappen van de eerste graad vinden we onderstaande leerplandoelstellingen:

- Uit experimentele waarnemingen en technische toepassingen afleiden dat transport van warmte-energie kan plaatsvinden door geleiding, convectie en straling. (B 65)
- Verschijnselen en toepassingen uit het dagelijks leven in verband brengen met zichtbare en onzichtbare straling.

Wenken

De begrippen zijn aan bod gekomen in de eerste graad. Hier komt de verklaring aan bod. Hier bespreken we de verklaring aan de hand van het deeltjesmodel.

V53

De begrippen warmtegeleidingcoëfficiënt (λ), warmteovergangcoëfficiënt (α) en warmte-doorgangcoëfficiënt (k) **interpreteren** en **toepassen**.

Wenken

Bij de kwantitatieve behandeling kan, bij deze wiskundig vaardige leerlingen, het energietransport bijvoorbeeld door een raam met luchtsouw berekend worden.

Suggesties voor practica

- Onderzoek van de temperatuursverandering bij verwarmen
- Thermisch evenwicht
- Bepaling van de warmte nodig om water op te warmen
- Warmtecapaciteit van een calorimeter
- Specifieke warmtecapaciteit van vaste stoffen
- Temperatuur van een gloeiende spijker
- Rendement van een gloeilamp

6 Minimale materiële vereisten

6.1 Infrastructuur

Een fysica-lokaal is voorzien met een demonstratietafel waar zowel water, elektriciteit als gas voorhanden zijn. Er zullen meerdere stopcontacten nodig zijn. Mogelijkheid tot projectie (beamer met pc) is noodzakelijk. Hierbij horen ook een meetinterface en enkele sensoren. Een pc met internetaansluiting is hierbij wenselijk.

Om onderzoekend leren en regelmatig practica te kunnen organiseren is een degelijk uitgerust practicumlokaal met de nodige opbergruimte noodzakelijk. Het lokaal moet kunnen verduisterd worden voor optica.

Eventueel is er bijkomende opbergruimte beschikbaar in een aangrenzend lokaal.

Aan de werktafels voor de leerlingen is minimaal elektriciteit voorhanden. Indien geen gasaansluiting voorhanden is, moet er bij verwarming gewerkt worden met elektrische toestellen. Indien er zich waterkranen aan de werktafels bevinden, volstaan kleine uitgietskjes. In het andere geval zijn enkele gemakkelijk bereikbare waterkranen met uitgietskjes aan de wanden van het lokaal een alternatief.

Voor de verwerking van meetgegevens, het tekenen van grafieken met een rekenblad, de toegang tot apps en het opzoeken van informatie is het wenselijk dat er ook enkele pc's (eventueel met printer) voorhanden zijn in het lokaal. Dit kan ook in een openleercentrum of multimediaklas. Enkele laptops die de leraar kan reserveren is een alternatief.

Het lokaal dient te voldoen aan de vigerende wetgeving en normen rond veiligheid, gezondheid en hygiëne.

6.2 Uitrusting

De suggesties voor practica vermeld bij de leerplandoelstellingen vormen geen lijst van verplicht uit te voeren practica, maar laten de leraar toe een keuze te maken, rekening houdend met de materiële situatie in het labo. Niet vermelde practica, die aansluiten bij de leerplandoelstellingen, zijn vanzelfsprekend ook toegelaten. In die optiek kan de uitrusting van een labo nogal verschillen. Niettemin kunnen een aantal zaken toch als vanzelfsprekend beschouwd worden (zie 6.3 en 6.4).

Omdat de leerlingen per 2 (uitzonderlijk per 3) werken, zullen een aantal zaken in meervoud moeten aanwezig zijn. Voor de duurdere toestellen kan de leraar zich afhankelijk van de klasgrootte beperken tot 1 à 2 exemplaren, die dan gebruikt worden in een circuitpracticum. Om directe feedback te kunnen geven moet dit echter meer als uitzondering dan als regel beschouwd worden.

6.3 Basismateriaal

- Statieven, dubbelnoten en klemmen
- Glaswerk
- Elektrische verwarmingsplaten of bunsenbranders en toebehoren
- Vacuümpomp
- Thermometers (bij voorkeur digitaal), meetlatten, chronometers, balansen (bij voorkeur digitaal, bv. 500 g / 0,1 g met tarreermogelijkheid), vloeistof- en metaalmanometers

6.4 Specifiek materiaal

6.4.1 *Licht*

- Demonstratiemateriaal zoals een optische bank of een opticaset van het type “laserbox” in combinatie met toebehoren dat via magneetstrips kan bevestigd worden aan een magnetisch bord.
- Basismateriaal voor leerlingenproeven in verband met de rechtlijnige voortplanting, terugkaatsing en breking van licht, met o.a. een lichtbron, vlakke spiegels, bolle lenzen.

6.4.2 *Krachten*

- Massa's, veren, dynamometers

6.4.3 *Materie*

- Maatcilinders, overloopvat, regelmatige en onregelmatige lichamen.
- Materiaal om thermische uitzetting aan te tonen en/of te meten.

6.4.4 *Energie, arbeid en vermogen*

- Hellend vlak, kWh-meter of moderne energiemeter

6.4.5 *Druk*

- Toestellen om het beginsel van Pascal af te leiden en om de druk in een vloeistof te onderzoeken.
- Materiaal om de wet van Archimedes aan te tonen en te onderzoeken.
- Materiaal om de wet van de verbonden vaten aan te tonen.

6.4.6 *Gaswetten*

Materiaal om de gaswetten te verifiëren.

6.4.7 *Temperatuur, warmtehoeveelheid en inwendige energie*

- Calorimeters met verwarmingsspiraal of dompelkoker.
- Enkele metalen voorwerpen om de specifieke warmtecapaciteit te bepalen

6.5 Chemicaliën

- Bij het gebruik van chemicaliën dien je de COS-brochure (Chemicaliën Op School) te raadplegen. De meest recente versie is te downloaden op <http://onderwijs-opleiding.kvcv.be>.

6.6 ICT-toepassingen

Zie bij 6.1 Uitrusting

6.7 Tabellen

Het kan nuttig zijn dat leerlingen bij het bepalen van stofconstanten hun metingen kunnen verifiëren in een tabellenboek. Deze tabellen zijn echter meestal voorhanden in de handboeken.

6.8 Veiligheid en milieu

- Voorziening voor correct afvalbeheer
- Afsluitbare kasten geschikt voor de veilige opslag van chemicaliën
- EHBO-set
- Wettelijke etikettering van chemicaliën
- Gemakkelijk bereikbare noodstops voor elektriciteit (en gas).

7 Evaluatie

7.1 Inleiding

Evaluatie is een onderdeel van de leeractiviteiten van leerlingen en vindt bijgevolg niet alleen plaats op het einde van een leerproces of op het einde van een onderwijsperiode. Evaluatie maakt integraal deel uit van het leerproces en is dus geen doel op zich.

Evalueren is noodzakelijk om **feedback** te geven aan de leerling en aan de leraar.

Door rekening te houden met de vaststellingen gemaakt tijdens de evaluatie kan de leerling zijn **leren optimaliseren**.

De leraar kan uit evaluatiegegevens informatie halen voor **bijsturing** van zijn **didactisch handelen**.

7.2 Leerstrategieën

Onderwijs wordt niet meer beschouwd als het louter overdragen van kennis. Het ontwikkelen van leerstrategieën, van algemene en specifieke attitudes en de groei naar **actief leren** krijgen een centrale plaats in het leerproces.

Voorbeelden van strategieën die in de leerplandoelstellingen van dit leerplan voorkomen zijn:

- In concrete voorbeelden ... toepassen
- Een grafische voorstelling ... interpreteren
- ... in verband brengen met ...
- Aantonen dat ...aan de hand van de waarneming van ...
- Via berekening aantonen dat ...
- De formules ... bepalen en toepassen
- ... toelichten aan de hand van ...

Het is belangrijk dat tijdens evaluatiemomenten deze strategieën getoetst worden.

Ook het gebruik van stappenplannen, het raadplegen van tabellen en allerlei doelgerichte evaluatieopgaven ondersteunen eveneens de vooropgestelde leerstrategieën.

7.3 Proces- en productevaluatie

Het gaat niet op dat men tijdens de leerfase het **leerproces** benadrukt, maar dat men finaal alleen het **leerproduct** evalueert. De literatuur noemt die samenhang tussen proces- en productevaluatie **assessment**. De procesmatige doelstellingen staan in dit leerplan vooral bij de algemene doelstellingen (AD 1 t.e.m. AD 12).

Wanneer we willen ingrijpen op het leerproces is de **rapportering, de duiding en de toelichting** van de evaluatie belangrijk. Blijft de rapportering beperkt tot het louter weergeven van de cijfers, dan krijgt de leerling weinig adequate feedback. In de rapportering kunnen de sterke en de zwakke punten van de leerling weergegeven worden en ook eventuele adviezen voor het verdere leerproces aan bod komen.

8 Eindtermen

1. Structuren op submicroscopisch niveau verbinden met macroscopische eigenschappen van stoffen.
2. Uitleggen dat de oorsprong van een zuivere stof, geen invloed heeft op haar eigenschappen.
3. De symbolische voorstelling van een stofomzetting interpreteren.
4. De betekenis van de stofconstanten smeltpunt, kookpunt, massadichtheid toelichten en deze stofconstanten hanteren om een zuivere stof te identificeren.
5. Het begrip zwaartekracht kwalitatief hanteren.
6. Het begrip druk kwalitatief hanteren.
7. De invloed van de resulterende kracht in verband brengen met de verandering van de bewegingstoestand.
8. Bij energieomzettingen het vermogen, de behoudswet en het begrip rendement kwalitatief hanteren.
9. Voorbeelden van stofomzettingen uit de leefwereld herkennen als exo- of endo-energetisch.
10. Bij het verduidelijken van en zoeken naar oplossingen voor duurzaamheidsvraagstukken onder begeleiding wetenschappelijke principes hanteren die betrekking hebben op grondstoffen- en energieverbruik.
11. Onder begeleiding de natuurwetenschappen als onderdeel van de culturele ontwikkeling van de maatschappij duiden en de wisselwerking met de maatschappij op ecologisch, economisch, ethisch en technisch vlak illustreren.
12. Steunend op wetenschappelijke inzichten verantwoord omgaan met veiligheid en gezondheid in leefwereldsituaties met betrekking tot stoffen, geluid en straling.
13. Courante grootheden en SI-eenheden hanteren die voorkomen in leefwereldsituaties.
14. Onder begeleiding illustreren dat natuurwetenschappelijke kennis wordt opgebouwd via natuurwetenschappelijke methoden.

In de studierichting IW worden de eindtermen natuurwetenschappen gerealiseerd in verschillende vakken van de basisvorming nl. in chemie en fysica.

- De eindtermen 1, 2, 3 en 9 worden gerealiseerd binnen het vak chemie.
- De eindtermen 5, 6, 7, 8, 13 worden gerealiseerd binnen het vak fysica.
- De eindtermen 4, 10, 11, 12, 14 worden zowel binnen de vakken chemie als fysica gerealiseerd.

Leerplannen van het VVKSO zijn het werk van leerplancommissies, waarin begeleiders, leraren en eventueel externe deskundigen samenwerken.

Op het voorliggende leerplan kunt u als leraar ook reageren en uw opmerkingen, zowel positief als negatief, aan de leerplancommissie meedelen via e-mail (leerplannen.vvksso@vsko.be).

Vergeet niet te vermelden over welk leerplan u schrijft: vak, studierichting, graad, nummer. Langs dezelfde weg kunt u zich ook aanmelden om lid te worden van een leerplancommissie. In beide gevallen zal de coördinatieceel leerplannen zo snel mogelijk op uw schrijven reageren.
